

«Η γλώσσα είναι η σκέψη μας,
ο πολιτισμός μας, η ιστορία μας, η νοοτροπία μας,
ο κόσμος μας, είναι η ταυτότητα μας»

T. Γαυτοτήτα

Διαχρονική εξέλιξη και οικουμενικότητα της ελληνικής γλώσσας*

Μέρος Α΄

Κυρίες και κύριοι,

Είναι μια ωραία στιγμή για μένα να βλέπω τόσους ανθρώπους να με τιμούν με την παρουσία τους απόψε. Ανθρώπους που προφανώς αγαπούν τη γλώσσα, έχουν μια ευαισθησία σε αυτό το μείζον θέμα που μας χαρακτηρίζει ως Έλληνες. Και το θεωρώ τιμή μου, κύριε πρόεδρε της Λέσχης των Ελλήνων Επιστημόνων, που με καλέσατε εδώ και μου δίνετε την ευκαιρία να επικοινωνήσω με ένα κοινό, το οποίο αν και ζει μακριά από την πατρίδα, έχει ανησυχίες για το μέλλον της γλώσσας, του πολιτισμού και της ίδιας της Ελλάδας· διότι όλα αυτά τελικά πάνε μαζί.

Το θέμα της διάλεξής μου είναι: «Διαχρονική εξέλιξη και οικουμενικότητα της ελληνικής γλώσσας». Γιατί μας απασχολεί άραγε το θέμα της γλώσσας; Είναι η γλώσσα ένα απλό μέσο για να επικοινωνούμε; Αυτή η εργαλειοακή αντίληψη της γλώσσας είναι αυτόχρονα μειωτική της έννοιάς της. Γιατί; Διότι η γλώσσα είναι η σκέψη μας, ο πολιτισμός μας, η ιστορία μας, η νοοτροπία μας, ο κόσμος μας, είναι η ταυτότητα μας. **Επομένως μιλάμε για μια αξία και όχι απλώς για ένα μέσο.** Ότι βεβαίως με τη γλώσσα συνεννοούμεθα δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, αλλά δεν τελειώνει ο ρόλος, το έργο, ο σκοπός της γλώσσας σε μια απλή συνεννόηση. Στηρίζω αυτή την αξιακή αντίληψη της γλώσσας έναντι της απλής εργαλειοακής· το διδάσκω αυτό χρόνια στους φοιτητές μου και τους ευαισθητοποιώ να μην ταυτίζουνε την γλώσσα με ένα απλό όργανο: ασφαλώς είναι και αυτό, αλλά είναι και κάτι πολύ πιο πέρα, στο βαθμό που μας χαρακτηρίζει, μας σημαδεύει. Η γλώσσα είναι ταυτότητα.

Στο ακροατήριο αυτό θα ήθελα να πω – και κρα-

τήστε το στο μυαλό σας – ότι δεν πρέπει ποτέ να βλέπουμε τη γλώσσα αποκομμένη, μόνη της. Διότι δεν υπάρχει έτσι. Μιλάω για μια **τριαδικότητα** – συγχωρέστε με οι άγιοι πατέρες – της ανθρώπινης ύπαρξης με την εξής έννοια: **κόσμος, νους, γλώσσα**. Πρέπει να βλέπουμε τη γλώσσα μέσα σε αυτή την τριμερή σχέση.

Πρώτα και πάνω απ' όλα, υπάρχει ο κόσμος μας, τα όντα – αφηρημένα, συγκεκριμένα. Αυτός είναι ο κόσμος μας, μας περιβάλλει, υπάρχει προ, με, μαζί μας και μετά από μας. Αυτό τον κόσμο πώς τον πλησιάζουμε; Μέσα από τις αισθήσεις μας. Ο κόσμος υπάρχει μέσα στο νου του ανθρώπου, στο μυαλό μας. Τα όντα υπάρχουν για μας μέσα από τις αισθήσεις μας, με τη λειτουργία αυτού του εργαστηρίου που είναι το ανθρώπινο μυαλό. Τελειώνουμε εδώ; Αν ήταν έτσι, δεν θα είχαμε κοινωνία, διότι η κοινωνία προϋποθέτει την επικοινωνία, προϋποθέτει γλώσσα. Δηλαδή ως άνθρωποι έχουμε το προνόμιο να έχουμε τις έννοιες αυτές, να τις κωδικοποιούμε συμβατικά και από τις έννοιες να περνάμε στις σημασίες. Οι σημασίες συνδεδεμένες με κάποια μορφή: η σημασία άνθρωπος με τη μορφή του άλφα ή του βήτα μάς δίνουν αυτό που λέμε λέξεις. **Οι λέξεις, λοιπόν, είναι πάνω απ' όλα σημασίες, πληροφορίες που αντιπροσωπεύουν και συνδέονται άμεσα με τις έννοιες.**

Οι έννοιες είναι η επαφή μας με τα όντα. Τι θα πει έννοια; Αυτό που έχουμε στο νου, εν-νοούμε, ώστε να περάσουμε στη σημασία, να σημάνουμε τις έννοιες, να δημιουργήσουμε τις λέξεις και, εν τέλει, τη γλώσσα, διότι μόνο με τις λέξεις σχόρπιες δεν θα υπήρχε λόγος. Οι λέξεις πρέπει να συγκροτηθούν σε σώμα, σε κείμενο. Εδώ έρχεται ο ρόλος της γραμματικής, ο ρόλος της σύνταξης, της οργάν-

© Katerina Metallinou-Kiess

νωσης δηλαδή των λέξεων σε λόγο. Η γλώσσα είναι η προέκταση και η άμεση σχέση με το νου μας. Ο νους μας πλησιάζει, προσεγγίζει και αντιλαμβάνεται τον κόσμο μας. Δεν μπορούμε να μιλάμε για γλώσσα έξω από τη νόησή μας αλλά και έξω από τον κόσμο. Αυτή η τριαδική, η τριμερής σχέση είναι που μας καταξιώνει και μας ξεχωρίζει ως όντα έλλογα και έγγλωσσα.

Δεν είναι μόνο ότι έχουμε νου, λογική, ότι είμαστε έλλογα όντα, είμαστε και έγγλωσσα όντα, δηλαδή μπορούμε να εκφράσουμε τις έννοιες που αντιπροσωπεύουν τον κόσμο μας. Αυτό είναι ένα προνόμιο. Η γλώσσα είναι ταυτότητα. Γιατί; Διότι κάθε λαός – όλοι οι άνθρωποι στη γη, αλλά ας το πούμε με την έννοια του λαού – βλέπει τον κόσμο, τον οργανώνει στο νου του και τον εκφράζει με τη γλώσσα του με τρόπο που αποτελεί άλλη σύλληψη, άλλη οργάνωση, άλλη ταξινόμηση και άλλη έκφραση του κόσμου. Κάθε γλώσσα είναι μια άλλη ταξινόμια του κόσμου. Το έχει πει πολύ ωραία ο φιλόσοφος της γλώσσας Ludwig Wittgenstein: «Ο κόσμος μου είναι η γλώσσα μου», με την έννοια ότι ο κόσμος μου υπάρχει, όσο μπορώ να τον εκφράσω γλωσσικά, αφού τον έχω συλλάβει με το νου μου και τον έχω οργανώσει.

Κάθε λαός και κάθε γλώσσα ανθρώπινη είναι μια άλλη θέαση και αντίληψη του κόσμου. Είπα: «κόσμος». Μια λέξη, μια έννοια. Πώς εκφράζεται η έννοια του κόσμου σε διάφορες γλώσσες; Ήρθαν οι Ινδοί που έκαναν μεγάλο πολιτισμό και είπαν τον κόσμο *λογκά*, που είναι το φως. Έχει σχέση με το *lux-lucis*. Φως λοιπόν, ύπαι-

θρος. Ήρθαν οι γερμανικές γλώσσες, στις οποίες ανήκει και η γερμανική και η αγγλική, με το *world*. Και στα γερμανικά το *Welt* είναι το ίδιο. Τι είναι το *Welt*; Είναι το *Welt old*. *Welt* είναι ο άνθρωπος και το *old* είναι η ηλικία, η ζωή του ανθρώπου. Άρα, ο κόσμος σε σχέση με την ηλικία και τη ζωή του ανθρώπου. Άλλη αντίληψη λοιπόν. Σε σλαβικές γλώσσες, πάλι, ο κόσμος έχει σχέση με την *ύπαιθρο*.

Ας έρθουμε, όμως, στην ελληνική γλώσσα. Ποια λέξη-έννοια χρησιμοποίησε για να περιγράψει τον κόσμο; Την αρχική έννοια του κόσμου: στην αρχαία ελληνική, κόσμος σημαίνει τάξη. Και είναι το αντίθετο του χάους. Το χάος είναι η αταξία, είναι η άμορφη μάζα, προτού πάρει μορφή, ταξινομηθεί και γίνει κόσμος. Έτσι σκέφτηκε ο Έλληνας για να δηλώσει τον κόσμο του. Μια άλλη προσέγγιση, μια άλλη νοοτροπία και φυσικά μια άλλη λέξη. Τώρα ξέρουμε ότι το «κόσμος» μας έδωσε το «κοσμών», το «στολίδι» και το «στολίζω», διότι η τάξη, όταν και όπου υπάρχει, αποτελεί κόσμημα. Ο νους του ανθρώπου γνώρισε τα πάντα και ο νους του ανθρώπου διακόσμησε, έβαλε τάξη στα όντα.

Επίσης: τι θα πει «ωραίος» στα ελληνικά; Είναι αυτός που είναι στην ώρα του, όχι αυτός που την έχει ξεπεράσει ή βρίσκεται πιο πριν. Ωραίος είναι αυτός που είναι στην ώρα του! Γιατί όταν είναι στην ώρα του και έχει μορφή, είναι εύμορφος, όμορφος δηλαδή, και έχει σχήμα. Όταν φύγει από την ώρα του είναι άμορφος, είναι άσχημος. Ποιος είναι ο «άσχημος»; Αυτός που δεν έχει σχήμα, διότι στην ελληνική αντίληψη η μορφή, το σχήμα καταξιώνει την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου, η οποία υπάρχει με ορισμένη μορφή.

Έρχομαι στο γιατί η ελληνική γλώσσα θεωρείται προνόμιο και κληρονομιά που μας ξεχωρίζει. Δύο έννοιες, δύο λέξεις που χαρακτηρίζουν την ελληνική γλώσσα είναι η διαχρονικότητα-συνέχεια (μέσα στο πέρασμα του χρόνου) και η οικουμενικότητα, η παρουσία της μέσα στις ανθρώπινες γλώσσες. Ας αρχίσω με τη διαχρονικότητα. Τι εί-

ναι το ιδιαίτερο, το κύριο χαρακτηριστικό της ελληνικής γλώσσας; Αυτό που την ξεχωρίζει δεν είναι η παλαιότητα. Παλιές, αρχαίες γλώσσες υπάρχουν και άλλες, όπως η κινεζική.

Αυτό που την διακρίνει είναι η συνέχεια που έχει. Έχουμε μια μεγάλη παράδοση. Η προφορική παράδοση είναι κάπου στους 40 αιώνες – αν δεχτούμε ότι οι Έλληνες είναι από το 2000 π.Χ. στην Ελλάδα. Τις πρώτες πληροφορίες από τη γραφή, τη γραμμική γραφή Β', τις έχουμε γύρω στο 1400-1500 π.Χ. και πιο πριν. Από τότε ξεκινάει η γραπτή παράδοση της ελληνικής γλώσσας. 35 αιώνες, 3500 χρόνια. Και, βεβαίως, αν πάμε στη κλασική περίοδο, δηλαδή στον 5ο αιώνα, μιλάμε για 2500 χρόνια.

Το κύριο χαρακτηριστικό σε όλη αυτή τη διαδρομή είναι η συνέχεια. Τι θα πει συνέχεια; Ότι ένας λαός, οι Έλληνες, σε μία χώρα, την Ελλάδα, μίλησε την ίδια γλώσσα: ο ίδιος λαός, στην ίδια χώρα. Και τη μιλάει μέχρι σήμερα. Είναι αυτό που λέμε εθνική γλώσσα. Άλλαξε καθόλου; Αν δεν άλλαξε, αλίμονο μας! Θα έπρεπε τότε να είμαστε κούκλες, μαϊμούδες, ξόανα, μη άνθρωποι. Όταν δουλεύει το μυαλό του ανθρώπου, δουλεύει μαζί και η γλώσσα του. Είναι μια κατεξοχήν δυναμική σχέση: θα αλλάξουν και ήχοι-φθόγγοι, θα αλλάξουν και

σημασίες, θα αλλάξουν και γραμματικές μορφές, σημασία έχει όμως ότι παραμένει αυτή η συνέχεια και ότι εμείς σήμερα, μετά από 4000 χρόνια, συνεχίζουμε να έχουμε αυτή τη γλώσσα. Αλλά δε θέλω να μιλήσω εγώ, θέλω να μιλήσουνε άλλοι για μένα.

Μιλώντας στα παιδιά, ο Σεφέρης αναφέρει την ελληνική γλώσσα, τον άνθρωπο, τη θάλασσα. Τους λέει να δουν πόσο θαυμάσιο πράγμα είναι πως, από την εποχή που μίλησε ο Όμηρος έως τα σήμερα, μιλάμε, ανασαίνουμε και τραγουδάμε με την ίδια γλώσσα. Κι αυτό δεν σταμάτησε ποτέ, είτε σκεφτούμε την Κλυταιμνήστρα που μιλάει στον Αγαμέμνονα, είτε την Καινή Διαθήκη, είτε τους ύμνους του Ρωμανού και τον Διγενή Ακρίτα, είτε το Κρητικό Θέατρο και τον Ερωτόκριτο, είτε το δημοτικό τραγούδι!

Ο Ελύτης παίρνει το βραβείο Νόμπελ το 1979. Στον επίσημο λόγο του λέει: «Μου εδόθηκε, αγαπητοί φίλοι, να γράφω σε μια γλώσσα που μιλιέται μόνον από μερικά εκατομμύρια ανθρώπων. Παρ' όλ' αυτά, μια γλώσσα που μιλιέται επί δυόμισι χιλιάδες χρόνια χωρίς διακοπή και μ' ελάχιστες διαφορές. (Ο Ελύτης πάντα ξεκινάει από την κλασική περίοδο, 2.500 χρόνια.) Η παράλογη αυτή, φαινομενικά, διάσταση, αντιστοιχεί και στη υλικοπνευματική οντότητα της χώρας μου · είναι μικρή σε έκταση χώρου και απέραντη σε έκταση χρόνου. Και το αναφέρω όχι διόλου για να υπερηφανευθώ, αλλά για να δείξω τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ένας ποιητής όταν χρησιμοποιεί για τα πιο αγαπημένα πράγματα τις ίδιες λέξεις που χρησιμοποιούσαν μια Σαπφώ ή ένας Πίνδαρος (προσέξτε τι σύνδεση κάνει με το χρόνο και την ιστορία των λέξεων που χρησιμοποιεί στην ποίηση του και που πολλές από αυτές φτάνουν στη Σαπφώ, φτάνουν στον Πίνδαρο) - χωρίς ωστόσο να έχει το αντίκρισμα που είχαν εκείνοι επάνω στην έκταση της πολιτισμένης τότε ανθρωπότητας. Εάν η γλώσσα αποτελούσε απλώς ένα μέσον επικοινωνίας, πρόβλημα δεν θα υπήρχε. Συμβαίνει όμως ν' αποτελεί και εργαλείο μαγείας και φορέα ηθικών αξιών. Προσκτάται η γλώσσα στο μάκρος των αιώνων ένα ορισμένο ήθος. Και το ήθος αυτό γεννά υποχρεώσεις. Χωρίς να λησμονεί κανείς ότι στο μάκρος εικοσιπέντε αιώνων δεν υπήρξε ούτε ένας, επαναλαμβάνω ούτε ένας, που να μην γράφτηκε ποίηση στην ελληνική γλώσσα. Να τι είναι το μεγάλο βάρος παράδοσης που το όργανο αυτό σηκώνει!»

Μιλάμε για τη διαχρονικότητα. Όταν δούλευα στο λεξικό, είτε στο μικρό είτε στα άλλα, είχα, πέρα από τη γνώση που έχει ένας άνθρωπος που ασχολείται 40 χρόνια με τη γλώσσα, την εξής έκπληξη και αποκαλύψη: Να πρέπει να χαρακτηρίσω τις λέξεις της ελληνικής γλώσσας, είτε είναι αρχαίες, μεσαιωνικές ή νέες. Πίστευα κι εγώ ότι υπάρχει μεν η παράδοση, αλλά οι λέξεις είναι νέες και κά-

που υπάρχουν και αρχαίες. Ε, λοιπόν, ήταν το αντίθετο, το αντίστροφο. Αυτό που έβλεπα ήταν ότι οι περισσότερες λέξεις πήγαιναν πίσω, είτε στην αρχαία περίοδο της γλώσσας μας, είτε στη μεσαιωνική περίοδο. Μιλάμε για αιώνες!

Βεβαίως υπάρχουν και νεότερες λέξεις, είτε λόγιες, είτε καθαρά δημοτικές, αλλά η έκπληξη είναι ο τεράστιος αριθμός, πραγματικά τεράστιος, των λέξεων που μας πάνε πίσω σε αυτό που έλεγε ο Σεφέρης, ότι δηλαδή τα παλιότερα είναι δικιά μας. Εννοούσε ότι θα πρέπει να έχουμε μια επαφή με τα παλιότερα ελληνικά μας, τα αρχαία, τη λόγια παράδοση, τη χριστιανική, τη μεσαιωνική παράδοση, τις επιγραφές, κλπ. Διότι όλα αυτά τα συναντάμε σήμερα στα σύγχρονα ελληνικά.

* Απομαγνητοφωνημένο κείμενο της διάλεξης του διαπρεπούς Έλληνα Γλωσσολόγου, Ομότιμου Καθηγητή και πρώην Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γεώργιου Μπαμπινιώτη ως καλεσμένος της Λέσχης Ελλήνων Επιστημόνων Μονάχου στις 10.10.2014. Στα επόμενα τεύχη θα δημοσιευτούν τα υπόλοιπα μέρη της ομιλίας. Οι υπογραμμίσεις είναι της σύνταξης.